

ONTHEEMD

»PRIVÉ-DOMEIN«

NR. 270

EDWARD W. SAID

ONTHEEMD

EEN JEUGD IN HET MIDDEN-OOSTEN

VERTAALD DOOR
MAARTEN VAN DER WERF

UITGEVERIJ DE ARBEIDERSPERS
AMSTERDAM • ANTWERPEN

Copyright © 1999 Edward W. Said

All rights reserved

Copyright Nederlandse vertaling © 2009 Maarten van der Werf/
bv Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam

Oorspronkelijke titel: *Out of Place*

Oorspronkelijke uitgave: Granta Books, Londen

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van bv Uitgeverij De Arbeiderspers, Herengracht 370-372, 1016 CH Amsterdam. *No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from bv Uitgeverij De Arbeiderspers, Herengracht 370-372, 1016 CH Amsterdam.*

Omslagontwerp: Nico Richter

ISBN 978 90 295 7190 6 / NUR 321

www.arbeiderspers.nl
www.privedomein.info

Aan dr. Kanti Rai en Mariam C. Said

INHOUD

Voorwoord · 9

Hoofdstuk I · 15

Hoofdstuk II · 37

Hoofdstuk III · 58

Hoofdstuk IV · 83

Hoofdstuk V · 116

Hoofdstuk VI · 152

Hoofdstuk VII · 206

Hoofdstuk VIII · 249

Hoofdstuk IX · 296

Hoofdstuk X · 345

Hoofdstuk XI · 374

Dankwoord · 406

VOORWOORD

Ontbeemd gaat over een wereld die nagenoeg verloren en vergeten is. Een paar jaar geleden werd er bij mij een terminale diagnose gesteld en daarom vond ik het belangrijk om een document achter te laten, een beschrijving vanuit mijn eigen perspectief van het leven in de Arabische wereld, waarin ik werd geboren en gevormd, en in de Verenigde Staten, waar ik naar school en naar college ging en aan de universiteit studeerde. Veel plaatsen en personen die ik beschrijf zijn er niet meer, maar ik was bijzonder verbaasd hoeveel ervan ik nog in mijn herinnering meedraag, tot in het kleinste en meest verbijsterend tastbare detail.

Mijn herinnering was bittere noodzaak. Alleen daardoor kon ik, aangeslagen door ziekte, behandeling en angst, blijven functioneren. Dikwijls tussen andere werkzaamheden door, bood mijn dagelijkse ontmoeting met het manuscript me een structuur en discipline, die zowel plezierig als veeleisend waren. Mijn andere schrijfwerkzaamheden en mijn hoogleraarschap dreven me ver weg van de verscheidene werelden en ervaringen die dit boek beschrijft. Het geheugen werkt onmiskenbaar vrijer en beter als het níét door allerlei kunstgrepen of activiteiten in een bepaalde richting wordt gedwongen. Toch hebben mijn geschriften over de Palestijnse kwestie, mijn studie over de verwantschap tussen politiek en esthetica, in het bijzonder opera en literatuur, en de fascinatie voor het onderwerp van een boek dat ik aan het schrijven was over stijl (beginnende bij Beethoven en Adorno), zeker onbewust hun invloed op deze memoires uitgeoefend.

Nadat ik het manuscript had voltooid, vertrok ik in november 1998 eerst naar Jeruzalem en daarna naar Cairo. Ik

verbleef in Jeruzalem om een conferentie over het Palestijnse landschap bij te wonen aan Bir Zeit en ik reisde vervolgens door naar Egypte om aanwezig te zijn bij de promotie van een talentvolle student van mij, die doceert aan de Universiteit van Tanta, ongeveer tachtig kilometer ten noorden van Cairo. Opnieuw zag ik dat wat vroeger een netwerk was van kleine steden en dorpen, waar mijn familie had gewoond, nu geheel bestond uit Israëlische plaatsen – Jeruzalem, Haifa, Tiberias, Nazaret, Akko – waar een Palestijnse minderheid leeft onder Israëlische soevereiniteit. In delen van de Westoever en de Gazastrook beschikten de Palestijnen over zelfbestuur of autonomie, maar het Israëlische leger was alomtegenwoordig, vooral bij de grenzen, de checkpoints en de vliegvelden. Een van de routinevragen die de Israëlische douaniers me stelden (in mijn Amerikaanse paspoort staat dat ik in Jeruzalem ben geboren) was, wanneer ik Israël precies had verlaten. Ik antwoordde, dat ik in december 1947 Palestina had verlaten, met de nadruk op het woord Palestina. ‘Heeft u hier familie?’ was de volgende vraag. ‘Niemand,’ antwoordde ik, en dat maakte onverwacht een zeer sterk gevoel van droefenis en gemis in me los, want tegen het voorjaar van 1948 was mijn hele familie uit het gebied verdreven en sindsdien leeft ze in ballingschap. Pas in 1992 was ik voor het eerst sinds ons vertrek in 1947 in de gelegenheid om mijn geboortehuis in West-Jeruzalem te bezoeken, het huis in Nazaret waar mijn moeder was opgegroeid, het huis van mijn oom in Safad en zo meer. Ze hadden allemaal nieuwe bewoners en dat maakte het voor mij door allerlei overweldigende, remmende en onbestemde gevoelens buitengewoon moeilijk, zelfs daadwerkelijk onmogelijk, om ze opnieuw te betreden, al was het maar voor een vlugge blik.

Toen ik tijdens die reis in 1998 in Cairo was bracht ik een bezoek aan onze vroegere burens Nadia en Hoeda en hun moeder, mevrouw Gindy, die jarenlang drie verdiepingen onder ons woonden op de tweede etage van de Sjaria Aziz Osman nummer 1. Ze vertelden me dat num-

mer 20, ons oude appartement, leeg stond en te koop was. Maar toen ik een moment nadacht over hun suggestie het terug te kopen, kon ik geen enthousiasme opbrengen om een huis in bezit te hebben dat we bijna veertig jaar geleden hadden achtergelaten. Even later zei Nadia dat er in de keuken iemand op me wachtte. Of ik die zou willen ontmoeten voor we het middagmaal zouden genieten? Een lange, magere man kwam de kamer in, gehuld in een donker gewaad en een donkere tulband: het geklede tenue van een boer uit Boven-Egypte. Toen de beide vrouwen vertelden dat ik de Edward was op wie hij zo geduldig had zitten wachten, deinsde hij terug en schudde zijn hoofd. 'Nee, Edward was lang en droeg een bril. Dit is Edward niet.' Ik herkende Ahmad Hamed onmiddellijk, hij was bijna dertig jaar onze *soefragi* (butler) geweest, een ironische man, grenzeloos eerlijk en loyaal, die voor ons allemaal een lid van de familie was geweest. Ik probeerde hem ervan te overtuigen dat ik inderdaad Edward was, na achtendertig jaar van afwezigheid veranderd door ouderdom en ziekte. Plotseling vielen we in elkaars armen, overmand door de tranen van geluk over onze hereniging en van rouw over de verloren jaren. Hij vertelde me hoe hij me op de nek nam, hoe we met elkaar kletsten in de keuken, hoe de familie Kerstmis vierde en Oud en Nieuw en nog veel meer. Ik was verbijsterd dat Ahmad zich niet alleen ons zevenen herinnerde – mijn ouders en hun vijf kinderen – maar ook al mijn tantes, mijn neven en nichten, mijn grootmoeder en een aantal vrienden van de familie. Op dat moment, terwijl een heel verleden uit een oude, gepensioneerde man uit het verre stadje Edfoe bij Aswan stroomde, realiseerde ik me opnieuw hoe waardevol, maar ook hoe fragiel en vergankelijk het verleden en zijn omstandigheden zijn, niet alleen omdat ze voorgoed voorbij zijn, maar vooral omdat ze niet verder herinnerd en opgetekend worden dan als een voorbijgaande gedachte of een vluchtig gesprek. Door deze onverwachte ontmoeting werd ik me er nog meer van bewust dat dit boek, waarin ik

zo goed als ik kan beschrijf hoe het leven was in die tijd, vooral vanaf 1935 – het jaar van mijn geboorte – tot het jaar 1962, waarin ik zo ongeveer mijn promotie afrondde, van waarde zou zijn als een onofficieel, persoonlijk relaas van die roerige jaren in het Midden-Oosten. Ik hoorde mijzelf vertellen over mijn leven tegen de achtergrond van de Tweede Wereldoorlog, het verlies van Palestina en de stichting van Israël, het einde van de Egyptische monarchie, de tijd van Nasser, de oorlog van 1967, het ontstaan van de Palestijnse Beweging, de Libanese Burgeroorlog en de Oslo-vredesakkoorden. In deze autobiografie zijn ze slechts op de achtergrond aanwezig, al komen ze wel her en der vluchtig aan de oppervlakte.

Interessanter voor mij als auteur was het besef dat ik mijn ervaringen niet alleen altijd moest relateren aan een wezenlijk andere omgeving, maar dat ik die ook moest vertalen in een andere taal. Ieder mens leeft in een gegeven taal en zijn ervaringen worden in die taal verworven, geïnternaliseerd en herinnerd. De elementaire scheiding in mijn leven was die tussen het Arabisch, mijn moedertaal, en het Engels, de taal waarin ik ben opgeleid, waarin ik wetenschap bedrijf en doceer. Het vertellen van dit verhaal in de ene taal of de andere – om maar niet te spreken van de vele manieren waarop de talen voor mij door elkaar liepen en overliepen van de ene in de andere – was daarom een lastige zaak. Zo was het moeilijk om in het Engels het exacte verbale onderscheid (en de rijke associaties ervan) aan te geven tussen de vele Arabische woorden voor, bijvoorbeeld, ooms van vaders- en moederskant. Maar omdat die verschillen in mijn jeugd een belangrijke rol speelden, was ik desalniettemin gedwongen ze duidelijk te maken.

Behalve taal neemt geografie in mijn herinneringen aan die vroege jaren een centrale plaats in, en dan vooral in de indirecte vorm van vertrek, aankomst, afscheid, ballingschap, melancholie, heimwee, binding en het reizen zelf. Iedere plaats waar ik woonde – Jeruzalem, Cairo, Liba-

VOORWOORD

non, de Verenigde Staten – had een ingewikkeld, dicht net van waarden dat zeer bepalend was voor mijn opvoeding, voor de vorming mijn identiteit en voor mijn bewustzijn van mijzelf en van anderen. En in elke woonplaats speelden de scholen die mijn ouders voor me vonden en waar ze me naartoe stuurden een bijzondere rol in het verhaal, elk een microkosmos van de stad waar ik woonde. Omdat ik zelf onderwijs geef is het niet meer dan logisch dat ik het van zoveel waarde acht om de schoolomgeving te beschrijven en om erover te vertellen, maar ik had niet gedacht dat met name de instellingen uit mijn vroege jeugd me zo goed waren bijgebleven en dat ik er in verhouding meer vrienden en bekenden aan had overgehouden dan aan mijn kostschooljaren in de Verenigde Staten of aan mijn jaren op de universiteit. Een van de dingen die ik dan ook – impliciet – heb willen onderzoeken, was hoe en waarom deze zeer vroege ervaringen me zozeer bijbleven, waarom ik ze me nog steeds zo goed herinner en waarom ik ze nog steeds interessant en fascinerend genoeg vind om er nu, vijftig jaar later, over te schrijven.

De belangrijkste reden voor deze memoires is echter mijn wens om de enorme afstand in plaats en tijd te overbruggen tussen mijn huidige leven en dat van toen. Het is niet mijn bedoeling daar dieper op in te gaan, enkel om het te noemen als voor de hand liggend feit, dat een zekere afstandelijkheid en ironie tot gevolg heeft omdat ik immers een periode reconstrueer die in tijd en ervaring ver achter me ligt. Verscheidene personen in het boek zijn nog steeds in leven en zullen het waarschijnlijk niet eens zijn met hoe ik hen of anderen beschrijf, of daar erg mee ingenomen zijn. Maar, hoewel het niet mijn bedoeling is iemand te kwetsen, is het in eerste instantie niet mijn verplichting om aardig te zijn, maar om eerlijk te zijn in mijn – mogelijk overigens eigenaardige – herinneringen, ervaringen en emoties. Ikzelf, en ikzelf alleen, ben verantwoordelijk voor wat ik me herinner en hoe ik dat interpreteer, niet de mensen uit mijn verleden die niet hadden kunnen weten welke

ONTHEEMD

uitwerking hun handelen op mij zou hebben. Ook hoop ik dat het duidelijk is, dat ik ook mijzelf, als verteller en als personage, bewust niet heb gespaard voor dezelfde ironie en gênante herinneringen.

HOOFDSTUK I

Ieder gezin vindt zijn leden uit, de ouders, de kinderen, en geeft ieder van hen een verhaal, een karakter, een lotsbestemming, zelfs een taal. Met hoe ik werd uitgevonden ging iets mis, ik paste nooit helemaal in de wereld van mijn ouders en mijn vier zusters. Of dat nu kwam doordat ik mijn eigen rol niet begreep of dat er werkelijk iets mis was in mijn diepste wezen werd me gedurende het grootste deel van mijn jeugd nooit helemaal duidelijk. Soms was ik onverzoenlijk, en trots daarop. Op andere momenten voelde ik mijzelf volslagen karakterloos, verlegen, onzeker, willoos. Maar altijd overheerste bij mij het gevoel ontheemd te zijn. Het kostte me zo'n vijftig jaar om een beetje te wennen aan, of beter gezegd, om wat minder onwennig te staan tegenover 'Edward', die vreemde Engelse voornaam die op zo een gespannen voet stond met de onmiskenbaar Arabische achternaam Said, die daaraan was vastgeplakt. Natuurlijk, mijn moeder had me verteld dat ik Edward was genoemd naar de Prince of Wales, een markante figuur in mijn geboortjaar 1935, en Said was de naam van verscheidene ooms en neven. Toen ik echter poogde mijn elegante Engelse naam te verbinden met zijn Arabische metgezel, werd de grond onder mijn naam weggeslagen toen bleek dat ik helemaal geen grootouders had die de naam Said droegen. Jarenlang, afhankelijk van de precieze omstandigheden, haastte ik me langs 'Edward' en benadrukte ik 'Said' of deed ik het omgekeerde, of ik sprak de namen zo snel achter elkaar uit dat geen van beide duidelijk verstaanbaar was. Wat ik niet kón verdragen, maar desalniettemin heel vaak móést verdragen, was de ongelovige, en daarmee ondermijnende, reactie: Edward? Said?

De last om die naam te dragen werd verzwaard door

mijn even verwarrende verlegenheid met mijn taal. Ik heb nooit geweten wat ik eerder sprak, Engels of Arabisch, of welke van deze talen werkelijk de mijne was. Ik weet echter wel dat ze er altijd waren, gezamenlijk, de een doorklin-kend in de ander, soms ironisch, soms melancholisch, maar meestal elkaar corrigerend, elkaar aanvullend. Elk lijkt soms mijn moedertaal, maar geen van beide is het werke-lijk. Deze elementaire onbestendigheid is terug te voeren op mijn moeder, van wie ik me herinner dat ze zowel in het Engels als in het Arabisch tegen me sprak, hoewel ze me altijd schreef in het Engels – eens per week gedurende heel haar leven, net als ik, gedurende heel haar leven. Bepaal-de uitdrukkingen, zoals *tislami*, *misj* ‘*arfa sjoë bididi* ‘*amal?* of *roe‘ha* – er zijn er tientallen – waren in het Arabisch en ik was er me nooit bewust van dat ik ze vertaalde of, zoals bij *tislami*, dat ik ze precies begreep. Ze waren gewoonweg deel van haar oneindige moederlijke aanwezigheid, een aanwezigheid waar ik op mijn moeilijkste momenten met een zacht *ya mama* naar smachtte, een aanwezigheid van droomachtige verleiding die plots wordt weggenomen, een belofte nimmer waargemaakt.

Maar verweven in haar Arabisch waren Engelse woor-den, zoals *naughty boy*, stoute jongen, en natuurlijk mijn naam, die ze uitsprak als ‘Edwaard’. Ik word nog steeds achtervolgd door het geluid van haar stem, ik weet nog precies de tijd en plaats, hoe ze me riep: ‘Edwaard’, het woord zwe-vend door de schemering als de Vissentuin (een klein park in Zamalek met een aquarium) op het punt stond te slui-ten, en hoe ik dan twijfelde of ik de roep meteen zou be-antwoorden of nog even verborgen zou blijven om te ge-nieten van het geroepen worden, van het gewild zijn. Het niet-Edward-deel van mij nam rustig de tijd totdat de stilte van mijn wezen me ondraaglijk werd. Het Engels van mijn moeder had een stelligheid en een normerende kracht die me altijd zijn bijgebleven. Als mijn moeder overging van het Arabisch in het Engels, dan sprak ze dat met een meer objectieve en serieuze toon, die de mildheid en de muzika-

le intimiteit van het Arabisch, háár moedertaal, nagenoeg ontbeerde. Toen ik vijf of zes was, was ik ervan doordrongen dat ik onverbeterlijk 'stout' was, en op school was ik nog meer afkeurenswaardigs: een 'treuzelaar', een 'jokkebrok'. Tegen de tijd dat ik me volledig bewust werd dat ik vloeiend doch niet altijd foutloos Engels sprak, refereerde ik vaak aan mezelf als 'jij', niet als 'ik'. 'Mama houdt niet van je, stoute jongen,' zei ze dan, en ik antwoordde, half klaaglijk echoënd, half ongehoorzaam, half zelfverzekerd: 'Mama houdt niet van je, maar tante Melia houdt van je.' Tante Melia was mijn moeders oudere, ongetrouwde zuster, die toen ik heel klein was dol op me was. 'Nee, ze houdt niet van je,' hield mijn moeder vol. 'Oké, Saleh (de Soedanese chauffeur van tante Melia) houdt van je,' concludeerde ik dan, om nog iets van mijzelf te redden uit de troosteloosheid die me omhulde.

Ik had in die tijd geen enkel benul waar het Engels van mijn moeder vandaan kwam of wie, in de nationale zin van het woord, ze was. Deze eigenaardige onwetendheid bleef tot relatief laat in mijn leven bestaan, tot op de universiteit. In Cairo, een van de plaatsen waar ik opgroeide, sprak ze vloeiend Egyptisch, maar in mijn geoefende oren, en in die van de meeste Egyptenaren die ik kende, was het zo niet puur Sjami (Damasceens) wat ze sprak, dan wel zeer daarvoor beïnvloed. 'Sjami' is het algemene Egyptische zelfstandige en bijvoeglijke naamwoord voor zowel iemand die Arabisch spreekt maar niet uit Egypte komt, als voor iemand uit Groot-Syrië: Syrië, Libanon, Palestina en Jordanië. Het woord Sjami wordt echter ook gebruikt voor het dialect dat door Sjami gesproken wordt. In tegenstelling tot mijn vader, wiens linguïstische capaciteiten rudimentair waren in vergelijking met de hare, beheerste mijn moeder zowel het klassieke als het demotische Arabisch uitstekend. Nog net niet goed genoeg echter om haar voor een Egyptische te laten doorgaan, wat ze natuurlijk niet was. Ze was geboren in Nazaret, ging naar een kostschool en naar *junior college* in Beiroet en ze was Palestijnse, hoe-

wel haar moeder uit Libanon kwam. Haar vader heb ik nooit gekend. Hij bleek, zo ontdekte ik, doopsgezind predikant te zijn geweest in Nazaret, maar kwam oorspronkelijk uit Safad en belandde in zijn latere woonplaats met een omweg via Texas.

Ik kon al deze kronkels en interrupties in de genealogische lijn niet bevatten, laat staan dat ik er wijs uit werd; ik begreep evenmin waarom mijn moeder geen gewone Engelse mama kon zijn. Het verwarrende besef van mijn vele identiteiten – meestal met elkaar in conflict – heb ik mijn hele leven behouden, naast een herinnering aan een wanhopige wens dat we allemaal Arabisch waren, of Amerikaans, of Europees, of orthodox christen, of moslim, of Egyptisch, of wat dan ook. Ik begreep dat ik twee mogelijkheden had om hiermee om te gaan, met wat in feite ook een proces was van strijd, erkenning en kwetsbaarheid, van vragen en oordelen als: ‘Wat ben je?’; ‘Said is toch een Arabische naam?’; ‘Ben jij Amerikaan?’; ‘Een Amerikaan zonder Amerikaanse naam, en je bent nog nooit in Amerika geweest’; ‘Je ziet er helemaal niet Amerikaans uit’; ‘Hoe kan het dat je in Jeruzalem bent geboren en dat je h er woont?’; ‘Je bent dan wel Arabisch, maar wat voor een dan? Een protestant?’

Ik kan me niet herinneren dat ook maar  en antwoord dat ik gaf op dergelijke vragen bevredigend of memorabel was. Ik had voor mijzelf twee verschillende alternatieve antwoorden verzonnen voor verschillende situaties: de ene werkte bijvoorbeeld wel op school, maar niet in de kerk of bij mijn vrienden op straat. De eerste mogelijkheid was om mijn vaders brutale toon aan te slaan en tegen mijzelf te zeggen: ‘Ik ben een Amerikaans staatsburger.’ Punt. Hij was Amerikaan omdat hij in de Verenigde Staten had gewoond, waarna hij tijdens de Eerste Wereldoorlog in het Amerikaanse leger had gediend. Temeer daar dit betekende dat mijn bestaan iets ongeloofwaardigs kreeg, vond ik deze mogelijkheid de minst overtuigende. Zeggen: ‘ik ben Amerikaans staatsburger’, op een Engelse school in Cai-

ro in oorlogstijd, gedomineerd door Britse troepen en met een op het oog volledig homogene Egyptische bevolking, was op zijn zachtst gezegd een nogal roekeloze methode, waartoe ik alleen mijn toevlucht zocht als ik daadwerkelijk werd uitgedaagd om mijn nationaliteit te noemen. Voor mijzelf kon ik het nooit lang volhouden, zo snel verschrompelde mijn identiteit onder mijn existentiële zelfreflectie.

De tweede mogelijkheid was zelfs nog minder succesvol dan de eerste. Ik overzag dan de wanordelijke staat van mijn echte verleden en oorsprong, en uit de stukjes en beetjes die ik vond probeerde ik iets ordelijks te construeren. Maar ik had nooit genoeg informatie, er waren nooit voldoende verbindingen tussen de dingen die ik wist of die ik wist op te diepen, en het uiteindelijke beeld dat ik kreeg was nooit helemaal goed. De problemen leken al te beginnen bij mijn ouders, hun verleden, hun namen. Mijn vader, Wadie, werd later William genoemd (ik ging er lang van uit dat het hier slechts ging om een verengelsing van zijn Arabische naam, maar later begon het me verdacht veel te lijken op een aangenomen identiteit, waarbij de naam Wadie, die alleen zijn vrouw en zijn zuster nog gebruikten om weinig verheffende redenen, bijna volledig terzijde werd geschoven). Mijn vader werd in 1895 geboren in Jeruzalem – volgens mijn moeder eigenlijk 1893 – en hij vertelde me nooit meer over zijn verleden dan tien of elf pasklare, onveranderlijke formules die nauwelijks iets verklaarden. Bij mijn geboorte was hij zeker al veertig.

Mijn vader haatte Jeruzalem en, hoewel ik er werd geboren en we er lange tijd woonden, was het enige wat hij er ooit over zei dat de stad hem deed denken aan de dood. Zijn vader was op een zeker moment in zijn leven dragoman geweest en had, zo ging het gerucht, omdat hij Duits sprak de Duitse keizer Wilhelm mogen rondleiden door Palestina. En mijn grootvader – hij werd nooit bij zijn naam genoemd, Aboe Asaad, behalve door mijn moeder, die hem nooit had gekend – had de achternaam Ibrahim.

Op school werd mijn vader dus Wadie Ibrahim genoemd. Ik weet nog steeds niet waar de naam Said vandaan komt en niemand heeft het me ooit kunnen verklaren. Het enige wat mijn vader nodig vond om over zijn vader te vertellen was dat hij veel erger werd geslagen dan ik. ‘Hoe hield je het uit?’ vroeg ik dan. Dan grinnikte hij en antwoordde: ‘Meestal rende ik weg.’ Ik kon dat niet, het kwam niet eens in me op.

Mijn grootmoeder van vaderskant was al net zo’n schimmige figuur. Ze was een Sjammas van geboorte en haar naam was Hanné. Volgens mijn vader had zij hem overgehaald om terug te keren uit de Verenigde Staten – hij had Palestina in 1911 verlaten – omdat ze hem in haar buurt wilde hebben. Mijn vader zei altijd dat hij spijt had van zijn terugkeer, hoewel hij net zo vaak beweerde dat zij het geheim van zijn zakelijk succes was: hij ‘zorgde voor zijn moeder’ en zij wenste in haar gebeden dat de grond onder zijn voeten in goud zou veranderen. Ik heb nooit een foto van mijn grootmoeder gezien, maar in mijn vaders opvoedingsregime vertegenwoordigde ze twee dingen die ik nooit met elkaar in overeenstemming kon brengen: moeders zijn enerzijds om van te houden en om onvoorwaardelijk zorg voor te dragen, maar met hun zelfzuchtige liefde kunnen ze hun kinderen ook afbrengen van het pad dat ze gekozen hebben (mijn vader had immers in de Verenigde Staten willen blijven en jurist willen worden). Moeders moesten dus ook op enige afstand worden gehouden. Dat was alles wat ik wist van de moeder van mijn vader.

Ik ging uit van een tamelijk lange familiegeschiedenis in Jeruzalem. Ik baseerde dit op de wijze waarop Nabiha, een tante van vaderskant, daar met haar kinderen woonde, alsof ze in zekere zin de eigenaardige, om niet te zeggen strenge en benauwende, atmosfeer van de stad vertegenwoordigde. Later sprak mijn vader over ons als Khleifawi en ons werd verteld dat dat onze oorspronkelijke clan was. De Khleifawi kwamen echter uit Nazaret. In het midden van de jaren tachtig werden me enkele passages toe-

gestuurd uit een geschiedenisboek over Nazaret, waarin onder meer de stamboom te vinden was van ene Khleifi, waarschijnlijk mijn overgrootvader. Omdat deze bijzonder onverwachte informatie echter geen enkele verbinding had met mijn herinnering, deed het me, ondanks het feit dat ik er plotseling een heel stel bloedverwanten bij kreeg, heel weinig.

Mijn vader, zo weet ik, had St. George's School in Jeruzalem bezocht. Hij blonk uit in voetbal en cricket en speelde door de jaren heen zowel in het eerste voetbalelftal van de school als in het cricketteam, respectievelijk als midvoor en wicketkeeper. Hij sprak nooit over wat hij daar geleerd had of hoe het er daar verder aan toeging, alleen over hoe hij de bal van de ene naar de andere kant van het veld speelde en scoorde. Zijn vader zou hem hebben aangeraden om uit Palestina weg te vluchten om aan dienst in het Ottomaanse leger te ontkomen. Later las ik ergens dat in 1911 oorlog uitbrak in Bulgarije, waar troepen voor nodig waren. Ik zag hem voor me, vluchtend voor het gruwelijk lot te dienen als Palestijns kanonnenvlees voor het Ottomaanse leger in Bulgarije.

Niets van dit alles werd me op een samenhangende manier verteld, alsof mijn vader de tijd voordat hij in Amerika woonde, volledig irrelevant achtte voor zijn huidige rol als mijn vader, echtgenoot van Hilda en Amerikaans staatsburger. Een van die mooie, vaste verhalen die hij tijdens mijn jeugd wél vaak vertelde, keer op keer, was hoe hij in de Verenigde Staten terecht was gekomen. Het was een soort officiële versie in de stijl van Horatio Alger, en was bedoeld ter lering en vermaak van zijn toehoorders, meestal zijn vrouw en kinderen. Tegelijkertijd bepaalde het de grenzen van wat hij wilde dat wij wisten over de periode voor zijn huwelijk met mijn moeder, en wat de buitenwereld daarover te horen kreeg. Ik ben nog steeds onder de indruk dat hij zijn verhaal de volle zesendertig jaar lang dat hij mijn vader was volhield, tot zijn dood in 1971, en al die ongewenste of vergeten verhalen op afstand wist te hou-

den. Pas twintig jaar na zijn dood realiseerde ik me dat we, met precies veertig jaar ertussenin, op ongeveer dezelfde leeftijd naar de Verenigde Staten waren vertrokken, hij om een nieuw leven te beginnen, ik om de rol te spelen die hij voor mij in gedachten had, totdat ik eindelijk losbrak om mijn eigen rol te schrijven en te leven.

Mijn vader en zijn vriend Balloera (zijn voornaam werd er nooit bij vermeld) verlieten Palestina in 1911 en reisden van Haifa naar Port Said, waar ze aanmonsterden op een Brits vrachtschip naar Liverpool. Daar bleven ze zes maanden, totdat ze werk vonden als steward op een passagierschip op de lijn naar New York. Hun eerste klusje was het schoonmaken van de patrijspoorten, maar omdat geen van beiden – hoewel ze om de baan te krijgen ‘veel ervaring op de grote vaart’ hadden voorgewend – wist wat een patrijspoort was, maakten ze alles schoon behalve de patrijspoorten. Hun opzichter ‘had de zenuwen’ – een zinsnede waarmee mijn vader woede en algemene bemoeizucht aanduidde –, gooide een emmer water om en beval ze het dek te schrobben. Wadie werd vervolgens aan het werk gezet als ober en het enige wat ik me herinner is dat hij beschreef hoe hij de ene gang op tafel zette, zich terwijl het schip deinde en stampte naar buiten spoedde om over te geven om vervolgens terug te strompelen om de volgende gang op te dienen. Wadie en de schimmige Balloera kwamen zonder geldige papieren aan in New York en wachtten af totdat de gelegenheid zich voordeed om het schip te verlaten, onder het voorwendsel dat ze even een drankje gingen drinken in een naburige kroeg. Ze doken in een tram, ‘geen idee waarheen’, en reden mee tot het eindpunt.

Een ander verhaal dat mijn vader vaak vertelde ging over een zwemwedstrijd van de YMCA ergens in een meer in de staat New York. Het verschaftte hem een aantrekkelijke moraal: hij eindigde als laatste, maar hield vol tot het einde (geef nooit op, was het motto) – zelfs toen de volgende wedstrijd al was begonnen. Ik stelde deze prekerige les – geef nooit op – nooit ter discussie en accepteerde

hem ootmoedig, totdat ik me, toen ik een jaar of dertig was, realiseerde dat Wadie traag en koppig was geweest en daardoor de voortgang van het geheel juist had vertraagd. En dat kon toch nauwelijks prijzenswaardig genoemd worden. ‘Nooit opgeven’, zei ik tegen hem – met de arrogantie van een sinds kort stemgerechtigd, maar nog machteloos burger – kan ook een sociale last zijn en het tegenhouden van anderen betekenen, het belemmeren van de voortgang van het programma. Het had voor het ongeduldige publiek zelfs een reden kunnen zijn om deze vervelende, trage en nodeloos koppige zwemmer te trakteren op een fluitconcert. Mijn vader glimlachte verbaasd en leek zelfs in verlegenheid gebracht, alsof ik hem enigszins in het nauw had gedreven. Hij wendde het hoofd af en zei niets. Het verhaal werd nooit meer herhaald.

Na zijn aankomst werd mijn vader verkoper voor ARCO, een verfproducent uit Cleveland, en ging studeren aan Western Reserve University. Toen hij hoorde dat Canada een bataljon zou uitzenden ‘tegen de Turken in Palestina’, ging hij de grens over en nam dienst, maar toen bleek dat dat niet zou gebeuren deserteerde hij gewoon. In plaats daarvan ging hij bij de American Expeditionary Force en maakte kennis met het harde leven in Camp Gordon in Georgia, waar hij, ziek geworden door een hele reeks inentingen, het grootste deel van zijn trainingstijd doorbracht op zijn brits. Het toneel verplaatst zich vervolgens naar Frankrijk, waar mijn vader dienstdeed in de loopgraven. Mijn moeder had twee foto’s van hem in het uniform uit die tijd, en op een ervan droeg hij een Lotharings kruis om de hals waaruit bleek dat hij dienstdeed in Frankrijk. Hij vertelde altijd dat hij bij een gasaanval gewond was geraakt en vervolgens in quarantaine werd geplaatst in de plaats Mentone (hij sprak de naam altijd op z’n Italiaans uit). Toen ik hem een keer vroeg hoe het was om aan een oorlog deel te nemen, vertelde hij me dat hij eens van korte afstand een Duitser had doodgeschoten. ‘Voordat ik schoot deed hij zijn handen omhoog en schreeuwde,’ zei hij, en

hij vertelde dat hij er nog jarenlang nachtmerries van had gehad. Na zijn dood, toen we om een of andere reden zijn ontslagbewijs uit het leger zochten (het was al een halve eeuw zoek), was ik hogelijk verbaasd toen bleek dat hij, als lid van het korps kwartiermeesters, aan geen enkele bekende veldtocht had deelgenomen. Dat was waarschijnlijk een vergissing. Ik geloof mijn vaders verhaal.

Mijn vader keerde terug naar Cleveland en begon zijn eigen verffabriekje. Zijn oudere broer Asaad ('Al') was toen werkzaam als scheepsmaat op de Grote Meren. Zelfs toen al was het de jongere broer 'Bill' – de naamsverandering vond plaats in het leger – die de oudere onderhield en daarnaast ook nog zijn ouders zijn halve maandsalaris stuurde. Asaad bedreigde Bill eens met een mes omdat hij meer geld wilde van zijn welvarende jongere broer om een joodse vrouw te kunnen trouwen. Toen zijn broer in de jaren twintig plotseling terugkeerde naar Palestina, had mijn vader het vermoeden dat dat was omdat hij haar had verlaten, maar niet van haar was gescheiden.

Vreemd genoeg was er helemaal niets overgebleven van mijn vaders tien jaar in Amerika, behalve zijn bijzonder spaarzame verhalen, zijn liefde voor appeltaart *à la mode* en een paar uitdrukkingen die hij veel gebruikte, zoals 'hunkydory' en 'big boy'. Op den duur realiseerde ik me dat wat zijn korte tijd daar werkelijk representeerde, de notie was dat hij het kon maken, iets wat hij uitbuitte in wat hij zelf deed en wat hij anderen om zich heen – met name mij – ook probeerde te laten doen. Hij beweerde altijd dat Amerika zijn land was en als we stevig van mening verschilden over de oorlog in Vietnam, viel hij terug op een zelfgenoegzaam: 'Het is mijn land, ten goede of ten kwade.' Ik weet echter niets over zijn vrienden of bekenden uit die tijd, noch heb ik ooit iemand ontmoet. Er was een fotootje van een kamp van de YMCA en er waren wat korte en nietszeggende fragmenten in zijn soldatendagboek uit het oorlogsjaar 1917-'18, maar dat was het dan. Na zijn dood heb ik me afgevraagd of hij misschien, net als Asaad, vrouw